

УДК 811.161.2'42:883.3

Н. М. Бербер

АНТРОПОЕТОНИМІКОН ОПОВІДАННЯ «АПОКАЛІПСИС» МАРІЇ МАТІОС: ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНИЙ ПАРАМЕТР

У статті досліджено експресивно-виражальний потенціал антропоетонімів оповідання «Апокаліпсис» Марії Матіос, з'ясовано семантико-функціональні особливості власних назв з урахуванням їх асоціативно-сміслових зв'язків.

***Ключові слова:** поетоним, референт, антропоетонім, апелятив, пропріатив, поетонімопростір, асоціації.*

Антропоетоніми як невід'ємний елемент художнього твору давно привертають увагу дослідників. Сферу поетичної ономастики представлено, зокрема, роботами Ю. О. Карпенка, Л. О. Белея, В. М. Калінкіна, Е. В. Боевої, Т. І. Крупеньової, В. М. Галич, Г. П. Лукаш, М. Р. Мельник та ін., проте вивченню поетонімопростору сучасної літератури, на нашу думку, недостатньо приділяється уваги, а дослідження поетонімікону прозових творів М. Матіос фактично відсутнє, що зумовлює **актуальність** представленої розвідки.

Метою статті є комплексне дослідження антропоетонімікону оповідання «Апокаліпсис», з'ясування семантико-функціональних особливостей, зображальних можливостей пропріальної лексики, їх ролі у створенні художнього образу та у формуванні інтертекстуальності художнього твору.

Об'єктом дослідження є антропоетоніми оповідання «Апокаліпсис» М. Матіос. **Предмет аналізу** складають лексико-семантичні та функціонально-стилістичні особливості антропоетонімікону зазначеного художнього твору.

Оповідання «Апокаліпсис» присвячене Мойсеєві Фішбеїну — непересічній особистості, справжньому патріоту України. «Ця присяга, — зазначає І. Насмінчук, — спонукає читача згадати апокаліптичні візії вірша єврейського поета «Я вбитий був шістнадцятого року» [9:164]. «Ключова концепція-ідея, — зауважує І. Насмінчук, —

заявлена у заголовку, який вказує, що інтертекстом новели є Біблія. Апокаліпсис «провіщає» майбутнє людства боротьбу між антихристом і Христом, «кінець світу», встановлення на землі «тисячолітньої царства Божого» [9:164]. Інтертекстуальність твору позначилась на доборі М. Матіос антропоетонімів, провідна роль яких, як стверджує Л. Ю. Горнакова, — створення ономастичної аналогії, розкриття механізму активізації у свідомості читача особливих інтертекстуальних перегуків для адекватного сприйняття твору [1: 231].

Переpletення двох доль — української та єврейської — представлено, зокрема, в образах Тимофія Сандуляка і Естер Машталер. Розкриття близькості цих образів знайшло своє відбиття у поетонімному плані: 1) на рівні синтаксису. Вживання імен у сурядній єднальній конструкції: *поміж двома людьми — Тимофієм Сандуляком і Естер Машталер*; 2) в етимологічному плані. У дослідженні П. Чучки «Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник» зафіксовано прізвища *Санда, Сандей, Сандера*, етимологія яких пов'язана з розмовним ім'ям *Санда*, якому відповідає повне ім'я *Олександр* [13: 502]. Фаміліопоетонім *Сандуляк* та антропоетонім *Естер* близькі за семантикою — 'захищати' і 'рятувати': *Олександр* (з грец. *alexō* — захищаю і *anēr* (род. *andros*) — чоловік (буквально: мужній оборонець, захисник людей) [11: 84]), історична особа **Естер, із якою ототожнюється персонаж Естер Машталер, була рятувальницею єврейського народу від винищення у Персії**. Семантика імені *Тимофій* (гр.; *timē* — честь, *theos* — Бог (буквально: той, що шанує Бога) [11: 102]) відповідає сутності персонажа, який з того часу, як донька Хана-Анна подалася до лісу, «незмінно стоїть навколішки перед образом Матері Божої й читає беззвучну молитву» [8: 61]. Алюзійністю відзначається антропоетонім *Естер*. Семантичне розгортання пропріатива *Естер* відбувається через зв'язок його із бібліопоетонімом *Книга Естер* та власними назвами історичних осіб — *Естер, Аман, Мордехай*: *У Книзі Естер описано, як у давні часи в Персії царський міністр Аман зажадав знищити всіх юдеїв. Але цариця Естер та Мордехай розгадали задум Амана. І юдеї були врятовані* [8: 52–53]. Як бачимо, наявне порівняння-ототожнення персонажа Естер із царицею Естер: перська цариця рятувала свій народ, а жінка-матір Естер намагається рятувати своїх дітей від загибелі. Образ Естер — це уособлення люблячої Матері.

Невипадковим є авторський вибір родової пари імен *Андрій* та *Андрея*. Авторка відходить від основного критерію добору імен – їх реальність, – вводячи незафіксоване серед жіночого єврейського іменника ім'я *Андрея*. Проте робить це усвідомлено (*чомуś назвали Андреєю; А може, і в жидів є таке ім'я*). Ми вважаємо, що на це є декілька причин. По-перше, спільна етимологія імен є сюжетопороджуючою: штучно утворюючи дериваційними засобами пару *Андрій* – *Андрея*, авторка загострює протиставлення їх носіїв за зовнішністю (*русявий Андрій* – *чорненька дівчинка, яку чомуś назвали Андреєю*), що створює своєрідне тло для порівняння із іншим персонажем: *А НАВЕСНІ ЕСТЕР вродила дитину. / Русяву дівчинку. / І назвала її Ханюю. / Хана – то й Хана* [8: 56]. Звернімо увагу, що ім'я *Хана* вводиться аналогічно до введення імені *Андрея* – через автонімну конструкцію. Якщо ім'я *Андрея* Сандуляка подивовує, то ім'я *Хана*, настільки звичне для євреїв, не викликало зацікавлення: *Хана – то й Хана*. Це підтверджує авторську увагу до вибору поетонімів. По-друге, відтворюючи християнську традицію іменування за святцями (вжито геортопоетонім *на самого Андрея*), письменниця показує, що життя на єдиній території українців з євреями сприяє їх частковій асиміляції, ймовірно, тому й юдейка називає свою доньку за православним календарем. Поступово авторка замикає трикутник *Андрій* – *Андрея* – *Хана*, раз у раз наголошуючи на зовнішній схожості Хани із Сандуляковим хлопцем: *русяві кучері; русява, ніби їхній Андрійко, Хана – Анна* [8: 57]; *Хана-Анна, що з роками дедалі більше ставала схожою на Андрія* [8: 60]. М. Матіос неодмінно інтригує читача, показуючи незбагненність людської долі та Божої волі: *Сандуляків Андрійко, верткий і непосидючий, весело дражнив старшу Машталерову дівчинку сестричкою (сестричкою – авторський курсив)* [44], а згодом нею виявилась найменша Машталерка Хана. Крім того, єврейське ім'я *Хана* легко європеїзується (*Сандуляки називали найменшу Машталерчину доньку Анною і забавлялися з нею, як із рідною* [8: 56]) і, мабуть, тому було дане матір'ю-єврейкою доньці-наполовину українці, на відміну від єврейських імен *Йосип* та *Юдіта*, якими названо середульших дітей Машталерів. Важко не помітити й звукової близькості імен *Андрій*, *Андрея*, *Анна* та імен *Йосип*, *Юдіта*, що призводить до дистрибуції зазначених двох груп антропоетонімів. Щодо способів іменування персонажа Хани окреслимо наступні моменти. Сандуляки називали її Анною. Для матері Естер донька є

лише *Ханою*, Марія, жаліючи, що не може народити такої дитинки, називає дівчину *Ханою-Анною*, така номінація зафіксована ще раз, щоб увиразнити інформацію про корені дівчини — напівеврейки-напівукраїнки. Остаточне називання дівчини *Анною* сталося вже по смерті Марії, коли молода жидівка прийняла християнство і була визнана своїм батьком офіційно: *Невдовзі — за згодою Тимофія — переписалася на «Сандуляк», хоча по-батькові залишалася «Естерівна».* / У документах сільради *Анна значилася Тимофієвою донькою* [8: 60]. Народжена поза шлюбом, дівчина отримує ім'я по матері — *Естерівна* — і цей духовний зв'язок із найріднішою людиною, зв'язок, акумульований в імені, вона зберігає на все життя. «Явище перейменування, — підмічає Г. Тимошик, — відображає глибоке переосмислення ціннісних орієнтирів особистості, модифікацію (зміну) її статусу» [12: 144]. У новому статусі — свідомої українки та християнки — завершиться недовге, сповнене болю і страждань життя Хани-Анни: «*Анна Сандуляк донька Тимофія 1926–19...*» [8: 62]. Єдиний раз, у кульмінаційному моменті, М. Матіос вживатиме подвійне ім'я, де слов'янський варіант передує єврейському: *...А В СОРОК ВОСЬМОМУ Анна-Хана — наполовину Машталер, наполовину Сандуляк, замість нарешті вже віддатися за котрогось газдовитого парубка, з двома дівчатами з Пісків пішла до лісу* [8: 61]. Ад'єктив *Машталерчина* (донька), утворений від андроніма *Машталерка*, поданий у найближчому контексті паралельно із ад'єктивом *Машталерові*, похідним від прізвища *Машталер*, також є смислопороджуючим: *Сандуляки називали найменшу Машталерчину доньку Анною і забавлялися з нею, як із рідною: Естер частенько, за наполяганням Марії, залишала дитину в сусідів, сама пропадаючи із садовою та іншими сметанами-молоками на вижницькому торжку. А Марія — коли через паркан покрикувала на старших Машталерових дітваків...* [8: 56–57]. У такий спосіб підкреслено, що найменша донька Хана за походженням є Машталеркою лише наполовину, по матері. Чому ж Марія Матіос обирає європейський варіант *Анна* замість українського відповідника *Ганна*? По-перше, *Анна* — фонетичний варіант імені *Ганна*, поширений на західноукраїнських теренах [10: 111]. По-друге, очевидно, для письменниці сутнісним є вживання імен *Анна* і *Марія* поряд (пригадаймо двох сестер — Анну і Марію — з новели «Анна-Марія»). Вжиті разом, імена насичуються асоціативно-образними, алюзійними семантичними прирошеннями:

могилки *Марії й Анни, поміж Марією й Анною*. По-третє, серед факторів добору імені є й автобіографічний. У «Вирваних сторінках» знаходимо спогади письменниці від відвідання єврейського цвинтаря у Вашківцях. Серед безлічі загиблих жидів Марію Матіос вражає одна могила: «Багато жінок. А ось це карбування літер мені видалося особливим: *«Здесь похоронена Хана Едрайх, трагично погибшая, в расцвете 17 лет. Июнь 1941 г.»* <...> То що за трагічна історія спіткала *бідну Хану?*» [7: 308].

Емоційно нейтральними є називання дружини Тимофія, хоча не можна не зауважити, що для неї авторка обирає ключове ім'я — *Марія*. Марія стає символом Жінки з великим серцем, бо змогла прийняти в сім'ю позашлюбну доньку свого чоловіка, врятувавши її від загибелі в сім'ї матері-єврейки. Однією з причин добору імені *Марія* є те, що використання цього імені зумовлює появу алузійного християнського образу Диви Марії, що нав'язано новозавітною оповіддю-застереженням: *Йосип і Марія сховалися під осику від Ірода, всі дерева позмовкали, одна лиш осика шелестіла своїм листом... і виказала їх* [8: 41–42]. Отже, Естер і Марія — не лише представниці двох народів — єврейського та українського, а й уособлення двох релігій — юдейської і православної.

Алузійністю відзначається ім'я *Софія*. Своєю набожністю образ Софії викликає асоціації із ранньохристиянською Святою Софією, матір'ю Віри, Надії та Любові: *Доктори якось назвали той сон, але Софії було ніяково перепитувати про літургію, чи як їй воно почулося, бо Софія знала лише про літургію в церковній справі* [8: 65]. Мудрість жінки (*Софія* — з гр. мудрість [11: 181]) — в умінні цінувати людей, бачити головне. Проте, на відміну від Святої, жінка не зазнала щастя материнства. Свою бездітність Софія компенсує доглядом за свекром, який впав у літаргічний сон. Чи не у кожному творі Марії Матіос, під пером якої зазвучав гімн материнству, є своя Софія із невимовним жіночим горем.

З реального іменника взято прізвища другорядних і згадуваних персонажів. Ретельно добираючи антропоетоніми, зокрема єврейські, письменниця подбала і про їх етимологічне розмаїття: так, прізвище *Машталер* має польські корені, *Бухбіндер* та *Райх* — німецько-єврейські, а *Коган* і *Меламед* — єврейські. Етимологія прізвища *Коган* дозволяє зробити припущення щодо вибору антропоетоніма. Пріз-

вище *Коган* є видозміненим варіантом прізвища *Коен*, що вказувало на коенський статус носія, а, отже, спочатку прізвище сприймалось лише як родове прізвисько. Як і коени, Коган доносив юдейський закон Тори до людей, щоправда викарбовуючи його на камені: *Це каже тобі старий Фейгеле Коган, який нагадує живим про мертвих, а вони не завжди його чують* [8: 49–50]. Ім'я *Фейгел* (*Фейги, Фейга*) наявне у єврейському жіночому іменнику як варіант імені *Фейге*, що означає у перекладі з їдиша «птаха» [3]. М. Дорфман зазначає, що *фейгл, фейгеле* у перекладі з їдиша — «маленька пташка». Посилаючись на професора Геннадія Естеркіна, він наводить ще одне значення слова «пташка»: в їдишистському канцеляриті 20–30-х років так називали <...> пташку, значок V, котрим помічали у документах потрібний пункт [2]. Так само і різьбяр *Фейгел* помічає на надгробках найголовніше — закарбовує імена загиблих євреїв та українців, аби знали їх нащадки і зберегли світлу пам'ять про померлих, бо, застерігав старий *Фейгеле*, «камінь завжди скаже більше, ніж людина. І скаже тільки правду» [8: 49]. Крім того, беручи до уваги пряме лексичне значення слова *птаха*, відзначимо широке розповсюдження уявлення про птаху як уособлення душі людини як у давніх, так і у багатьох сучасних традиціях. Зокрема, як вісник смерті та символ душі голуб виступає й у християнській традиції [5]. Зважаючи на представлені аргументи, можемо припустити, що це жіноче ім'я має великий семантичний потенціал, і тому з чотирьох його варіантів (*Фейге* — *Фейги, Фейга, Фейгел*) єдиний фонетично найближчий до чоловічого — *Фейгел* — обраний авторкою для іменування чоловіка.

З реального єврейського іменника взято ім'я *Абрам* — варіант імені *Авраам* — означає у перекладі з їдиша «батько багатьох народів» [6: 20]. Ім'я *Абрам* співвідноситься з іменем старозавітного патріарха Авраама, який є прабадьком єврейського народу. В оповіданні ж *Абрам* — голова єврейської сім'ї.

Антропоедонім *Леон Райх* згадується у тексті лише раз: *А може, Шльома Бухбіндер, Абрам Машталер і Леон Райх, кожен зі своїм постійно поповнюваним кагалом старих і малих, самі не побажали плодити власні нестатки чи й мозолити очі менш успішним родичам та одновірцям* [8: 39–40]. Ім'я *Леон* (від д.-грец. Λέων — «лев») розповсюджене в країнах Західної Європи, зокрема у Німеччині. Його відповідником у єврейському чоловічому іменнику є ім'я *Лейб* (у буквальному пере-

кладі з їдиша — «лев»), а фонетично близьким — ім'я *Леві* [6: 52]. Відповідно до імені авторка добирає німецько-єврейське прізвище *Райх*, утворене від аналогічного прізвиська, яке, у свою чергу, походить від німецького прикметника *reich* — «заможний», «щедрий», «великий» або ж від єврейського слова *райх*, що у перекладі з їдиша також означає «заможний» [4]. Семантика прізвища, як бачимо, явно перегукується із символікою апелювання, що лежить в основі імені (Лев — цар звірів). Отже, вжиті разом, поетоніми *Леон* і *Райх* взаємозбагачуються семантичними відтінками.

Поетонім же *Ілля Руснак* включає єврейську та українську етимології. Прізвище *Руснак* побутувало, зокрема, на Буковині. Його походження пов'язують із етнонімом *руснак* [12: 495]. А ім'я *Ілля* — давньоєврейське і означає «мій Бог — Ягве» [11: 64]. З оповідання дізнаємось, що Ілля Руснак був українцем і учився в єврея Когана різьбярству по каменю, зокрема і юдейською мовою: «Там тепер порядкував майстер Ілля Руснак, котрого ще Коган учив різець у руках тримати», поки не «повибивають колись жидів якісь черкеси чи русаки [8: 62]. Отже, в образі Іллі Руснака, як і у етимологічній формулі імені персонажа, поєднано юдейське та українське. Етнопоетоніми *русаки* зафіксований в оповіданні «Апокаліпсис» 4 рази. Етнопоетоніми *черкеси* і *русаки*, входячи у текст із семантикою 'кати' (*Хто його знає, як воно може бути? Черкеси й русаки не лише юдейських чоловіків умертвляли [8: 48]*), 'загарбники-поневолювачі' та, зокрема, етнопоетонім *русаки* зі значенням 'гвалтівники' зростають до синонімічних конотонімізованих етнопоетонімів з семантикою 'кати жидів', маркером чого виступає дейксис *якісь: повибивають колись жидів якісь черкеси чи русаки*. Така частота вживання етнопоетоніма *русаки*, його семантична рухливість в оповіданні «Апокаліпсис» створює тло для відтінення антропоетоніма *Руснак*.

Критерієм добору номінації *Хаїм Меламед* вважаємо поширеність кожного із компонентів. Так, дуже розповсюдженим серед євреїв є ім'я *Хаїм*, що у перекладі з їдиша означає «життя» [6: 40]. Прізвища, утворені від назв професій, за кількісними показниками також займають одну із домінуючих позицій. До них відноситься, зокрема, прізвище *Меламед*, утворене від апелювання *меламед* [4] — у ашкеназів учитель у хедері. Для двох згаданих персонажів М. Матіос не використовує у складі антропоетонімоформул прізвища, проте у лаконічній

формі апелятивно-поетонімного конвою вміщено основну інформацію про носіїв імені: *однорукий Марко — тесля з іншого сільського кута — Царини; той же однорукий Марко і старший син Шльоми Бухбіндера — Єгуда*. Ім'я *Марко* добре відоме у християнській традиції: Святий Євангеліст Марко — автор одного із чотирьох євангелій, де описано благовіщення та життя Ісуса Христа. Популярне єврейське чоловіче ім'я *Єгуда* у перекладі з їдиша означає «буде вихваляти бога» [6 : 42]. Отже, енциклопедичні складові семантики імен *Марко* та *Єгуда* збігаються, а самі пропріативи відзначаються алюзійністю.

Можемо зробити **висновок**, що асоціативно-образне переосмислення імен, їх алюзійний характер та авторська увага до етимології антропоетонімів підтверджують важливість поетонімної складової в організації художнього простору Марією Матіос. **Перспективу подальшого дослідження** вбачаємо у комплексному дослідженні поетонімпростору прозових творів сучасної письменниці.

Література

1. Горнакова Л. Ю. Поэтическое имя: опыт лингвокультурологического анализа / Л. Ю. Горнакова // Вестник гуманитарного факультета ИГХТУ (Научный журнал). Вып. 4. — Иваново: Издание Ивановского гос. хим.-тех. ун-та, 2009. — С. 227–237.
2. Дорфман М. Ещё о том, что у евреев ниже пояса: Рассказы о еврейском языке с отступлениями [Электронный ресурс] / Михаэль Дорфман // Независимый бостонский альманах «Лебедь». — 03 июня 2007 г. — № 530. — Режим доступа: <http://lebed.com/2007/art5029.htm>
3. Иудаизм и евреи. Еврейские имена [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <http://toldot.ru/urava/fnames>
4. Иудаизм и евреи. Еврейские фамилии [Электронный ресурс]. — Режим доступа: http://toldot.ru/urava/lnames/lnames_19097.html
5. Иванов В. В., Топоров В. Н. Птицы [Электронный ресурс] // Мифы народов мира: Энциклопедия / [Гл. ред. С. А. Токарев]. — М.: Советская энциклопедия, 1980. — Т. 1. — С. 389–406. — Режим доступа: <http://philologos.narod.ru/myth/mnminindex.htm>
6. Краткий словарь еврейских имен / [сост. Гиль П., Малер Й.] — 2-е изд. — Иерусалим: «Шамир», «Малер», 1989. — 128 с.
7. Матіос М. Вирвані сторінки з автобіографії / Марія Василівна Матіос. — Львів: ЛА «ПІРАМІДА», 2010. — 368 с.
8. Матіос М. Нація / Марія Василівна Матіос. — Львів: ЛА «ПІРАМІДА», 2007. — 256 с.

9. Насмінчук І. А. Біблія в системі художнього мислення Марії Матиос: новела «Апокаліпсис» / Ірина Анатоліївна Насмінчук // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Філологічні науки. — Кам'янець-Подільський : ОЮМ, 2010. — Вип. 24. — С.162–166.
10. Пономарів О. Культура слова: мовностилістичні поради: Навч. посібник. 2-ге вид., стереотип. — К.: Либідь, 2001. — 240 с.
11. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: словник-довідник [за ред. В. М. Русанівського] / Л. Г. Скрипник, Н. П. Дзятківська. — К.: Наукова думка, 2005. — 334 с.
12. Тимошик Г. Бібліантропоніми *Авраам — Сара, Йосип — Марія*: особливості рецепції в координатах українського мовнокультурного виміру / Галина Тимошик // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. — 2011. — Вип. 52. — С. 142–163.
13. Чучка П. Прізвища закарпатських українців: історико-етимологічний словник / Павло Чучка. — Львів : Світ, 2005. — 704 с. +XLVIII с.

Бербер Н. Н.

АНТРОПОЭТОНИМИКОН РАССКАЗА «АПОКАЛИПСИС» МАРИИ МАТИОС: ИНТЕРТЕКСТУАЛЬНЫЙ ПАРАМЕТР

В статье исследован экспрессивно-выразительный потенциал антропонимов рассказа «Апокалипсис» Марии Матиос, выяснено семантико-функциональные особенности имён собственных с учётом их ассоциативно-смысловых связей.

Ключевые слова: *поэтоним, антропоэтоним, апеллятив, проприатив, поэтонимпространство, ассоциации.*

Berber N. N.

ANTHROPOETONYMICON OF THE SHORT STORY «APOCALYPSE» BY MARIA MATIOS: INTERTEXTUAL PARAMETER

The article investigates expressive potential of anthroponyms of the short story by Maria Matios. The semantic and functional features of anthroponyms considering their associative-semantic relations were found.

Keywords: *poetonym, anthroponym, appellative, proprietive, poetonymospace, associations.*